

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและขอเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะวิเคราะห์ความเป็นมา และพัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย ในด้านต่าง ๆ 3 ด้าน คือ หลักสูตรและการสอน การบริหารงาน และบทบาทที่มีต่อสังคมไทย ในแต่ละยุคตั้งแต่ยุคก่อนดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ (ยุคพระปริยัติธรรม) จนถึงปี พ.ศ. 2526 พร้อมกับคาดคะเนแนวโน้มของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในระยะหลัง พ.ศ. 2526

วิธีดำเนินการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ นำมาวิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อเรื่องและสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ในแต่ละแห่งเมื่อเกิดกรณีมีข้อสงสัยจากเอกสารนั้น ๆ แหล่งข้อมูลที่สำคัญซึ่งใช้เป็นหลักในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทบวงมหาวิทยาลัย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม กองศาสนศึกษา และกองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ แล้วรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ เรียบเรียงเป็นวิทยานิพนธ์

สรุปผลการวิจัย

พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทยด้านต่าง ๆ ได้กล่าวรายละเอียดมาแล้วในบทที่ 2 - 5 ในบทที่ 6 นี้ จะได้เสนอผลสรุปการวิจัยพัฒนาการที่เห็นว่าเป็นจุดเด่นและมีประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. ความเป็นมาของการศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทย

ผู้วิจัยพบว่า นับแต่สมัยครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ การศึกษาของพระภิกษุสามเณรมี 2 แบบ คือ การศึกษาพระปริยัติธรรม เรียกว่า คันถุระ และการศึกษาพระกัมมัฏฐาน

เรียกว่า วิปัสสนาธุระ

การศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นการศึกษารากาษาบาลี และพระธรรมวินัย จากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎก ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎกของประเทศไทยในปัจจุบันนี้เป็นภาษาบาลี สันนิษฐานว่าได้ต้นฉบับมาจาก ประเทศศรีลังกา ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยไต่จารไว้ใโบลานด้วยอักษรสิงหล แล้วไทยมาจารลงในโบลานเป็นอักษรขอม พระไตรปิฎกที่สร้างในประเทศไทยจึงเป็นภาษาบาลี แต่ใช้อักษรขอมตลอดมา ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระไตรปิฎกอักษรขอมนี้ แล้วพิมพ์เป็นเล่มหนังสือด้วยอักษรไทยเป็นครั้งแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2431 มาแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2436

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้พระไตรปิฎกเป็นตำราศึกษาเอาเรียน ในการวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงสุโขทัยยังไม่มีหลักฐานปรากฏชัดถึงระเบียบวิธีวัดผล นอกจากจะกล่าวถึงผู้มีความรู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาอย่างดี คือ เป็นผู้ที่ศึกษาจบคัมภีร์พระไตรปิฎกเท่านั้น แล้วก็ไม่มีระเบียบวิธีอื่นใดอีก แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นั้น การวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมใช้วิธีสอบปากเปล่า แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ถ้าแปล พระสุตตันตปิฎกได้เป็นบาเรียนตรี (เปรียญตรี) ถ้าแปลพระสุตตันตปิฎก และพระวินัยปิฎกได้ เป็นบาเรียนโท (เปรียญโท) และถ้าแปลพระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎก และอภิธรรมปิฎกได้ เป็นบาเรียนเอก (เปรียญเอก) ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงแก้ไขการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ ใช้รรรถดาและฎีกาเป็นตำราในการศึกษาแทนพระไตรปิฎกที่เคยใช้มาแต่เดิม ยังใช้วิธีสอบปากเปล่ายังแบ่งเป็น 9 ประโยค ผู้สอบได้ 3 ประโยค เรียกว่า บาเรียนตรี (เปรียญตรี) ผู้สอบได้ 4-6 ประโยค เรียกว่า บาเรียนโท (เปรียญโท) และผู้สอบได้ 7-9 ประโยค เรียกว่า บาเรียนเอก (เปรียญเอก) คำเรียกผู้สอบได้ว่า "บาเรียน" นี้ ใช้เรียกมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในราวปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเปลี่ยนมาเรียกว่า "เปรียญ"

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2443 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแก้ไขหลักสูตรและวิธีการวัดผล การศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ ใช้วิธีสอบข้อเขียน ทั้งนี้การสอบปากเปล่าตามประเพณีเดิมก็ยัง มีอยู่ควบคู่กันไปไม่ยกเลิก แต่สอบข้อเขียนได้ 8 ครั้งของทรงยกเลิก เพราะมีปัญหาและอุปสรรค มาก จึงมีการวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมด้วยวิธีสอบปากเปล่าเพียงวิธีเดียวตามเดิม

ในต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าอยู่นั้น ทรงจัดการปกครอง และการศึกษาของคณะสงฆ์ ทรงปฏิรูปการศึกษา และการวัดผลพระปริยัติธรรม จากวิธีสอบ ปากเปล่ามาเป็นวิธีสอบข้อเขียนจนถึงปัจจุบันนี้ และทรงจัดตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นเป็น 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ทรงกำหนดไว้ว่า ต้องสอบได้ใด นักธรรมชั้นตรี แล้วจึงสอบบาลีประโยค 3 ไค้ ต้องสอบได้ไค้ นักธรรมชั้นโท แล้วจึงเข้าสอบ บาลีประโยค 4 ไค้ และต้องสอบได้ไค้ นักธรรมชั้นเอก แล้วจึงสอบบาลีประโยค 7 ไค้ ผู้ไม่ ประสงค์จะเรียนบาลีจะเรียนแต่นักธรรมอย่างเดียวก็ได้ ในการนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสืออันเป็นหลักสูตรนักธรรม และทรงจัดการ ข้าราชการหนังสือบาลี อันเป็นหลักสูตรสอบบาลี พิมพ์เป็นเล่มหนังสืออักษรไทย ให้เทศน์ภักดิ์ไบลาน อักษรขอม เพื่อให้เกิดความสะดวกและรวดเร็วในการศึกษาพระปริยัติธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งหลักสูตรธรรมศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ ชั้น จัดเป็น 3 ชั้น เรียกว่า ธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท และธรรมศึกษาชั้นเอก

เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2507 มหาเถรสมาคมได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลีแผนใหม่ ใช้เวลาศึกษา 10 ปี ชั้นเปรียญตรี ใช้เวลา 3 ปี ชั้น เปรียญโท ใช้เวลา 3 ปี และชั้นเปรียญเอกใช้เวลา 4 ปี หลักสูตรนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของพระ ภิกษุสามเณร จะเป็นควยสาเหตุใดไม่ปรากฏชัด

ในปี พ.ศ. 2514 กระทรวงศึกษาธิการออกระเบียบให้จัดตั้งโรงเรียนพระ ปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียน จัดหลักสูตร

ประยุกต์วิชาพระพุทธศาสนากับวิชาสามัญทางโลกเข้าด้วยกัน หลักสูตรนี้ เป็นที่นิยมของพระภิกษุสามเณร

การศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทยปัจจุบันนี้ ถ้าไม่นับการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้ว จะแบ่งออกได้ดังนี้

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
2. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
3. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีแผนใหม่
4. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ใค้ดำเนินสืบเนื่องมาจากยุคก่อน ๆ โดยลำดับ ถึงปัจจุบัน จนถึงได้ว่าเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมตามประเพณี

2. การจัดตั้งสถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์

ผู้วิจัยพบว่า สถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์ ใค้ดำเนินการมาเป็นเวลานานแล้ว มีอยู่ 2 แห่ง คือ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ใค้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ใค้ชื่อนามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย ในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2488 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงประกาศตั้งสถานศึกษาชั้นสูง ในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นเรียกว่า สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ แล้วใค้ประกาศใช้ระเบียบและหลักสูตรของสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย ๆ เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2498 ใค้เปิดสอนตามหลักสูตรนี้แก่พระภิกษุสามเณร เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ใค้จัดตั้งเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432 ณ วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎิ์ ใค้ชื่อนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย ครั้นถึงวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2439 พระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2490 พระพิมพ์ลธรรม (ช้อย รุณทศเดกร) พร้อมควยฉันทานุมัติจากที่ประชุมพระเถระผู้ใหญ่หลายรูป ใค้ประกาศ

ใหม่หาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้เปิดสอนเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา สถาบันอุดมศึกษาของสงฆ์ทั้งสองแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จัดตั้งขึ้น เพื่อให้เป็นที่ศึกษาพระไตรปิฎก และวิชาชั้นสูงของพระภิกษุสามเณร

มูลเหตุในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยฯ ในปี พ.ศ. 2436 นั้น ผู้วิจัยพบว่า เกิดจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศไทยสมัยนั้น และเกิดจากอิทธิพลการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ได้นำเอาศาสนาคริสต์นำหน้า ตามคัยอำนาจทางการเมืองประเทศตะวันตกเหล่านั้น จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม มีแนวโน้มต้องการให้ชาวไทยแตกแยกทางความคิด คุกคามชักชวนให้เปลี่ยนศาสนา และทำลายวัฒนธรรมไทยที่ดี

ส่วนมูลเหตุในการจัดตั้ง มหาวิทยาลัยฯ ในปี พ.ศ. 2432 นั้น เกิดจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ย้ายที่ราชบัลลังก์ บอกระเบียบพิธีกรรมแก่พระภิกษุสามเณร จากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฯ ณ ศาลาเรียนช่างหน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ 4 หลัง ซึ่งสร้างไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังมีพระราชประสงค์ให้เป็นสถาบันการศึกษาพระปริยัติธรรม และวิชาชั้นสูง แก่พระภิกษุสามเณร ฝ่ายมหานิกาย และเกิดจากอิทธิพลการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกก่อ

สำหรับมูลเหตุในการที่สภาการศึกษามหาวิทยาลัยฯ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้ดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนั้น เกิดจาก พระเถระผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย มีความปรารถนาจะสนองพระราชประสงค์เดิม ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเกิดจากความจำเป็นในปัจจุบันที่จะต้องเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนสมัยใหม่ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จึงสมควรให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้ทันสมัยและมีความสามารถ เพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาให้ดีขึ้น ทั้งในและนอกประเทศไทย

3. หลักสูตรและการสอน

ผู้วิจัย พบว่า หลักสูตรในมหาวิทยาลัยฯ ยุคพระปรีดิศรรม พ.ศ. 2436 ถึง 2443 นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้งหลักสูตรใหม่ เรียกว่า หลักสูตรการศึกษาพระปรีดิศรรมแบบมหาวิทยาลัย กำหนดไว้เป็น 6 ชั้น คือ ชั้นนักเรียนตรี ชั้นนักเรียนโท ชั้นนักเรียนเอก ชั้นบาเรียนตรี ชั้นบาเรียนโท และชั้นบาเรียนเอก นอกจากนี้ยังมีชั้นพิเศษอีก 4 ชั้น คือ ชั้นนักเรียนตรีพิเศษ ชั้นนักเรียนโทพิเศษ ชั้นนักเรียนเอกพิเศษ และชั้นบาเรียนตรีพิเศษ วิธีการสอนในมหาวิทยาลัยฯ ให้นักเรียนมีเวลาเรียนตามตารางสอนในแต่ละวัน สอนให้นักเรียนแปลศัพท์บาลีทีละคำ และแปลข้อความเป็นภาษาไทยได้ คำราเรียนสมัยนั้นใช้คำรบาลีไวยากวม ซึ่งพิมพ์เป็นอักษรไทย ในการสอบวัดผลการศึกษาพระปรีดิศรรม ใ้สอบทุกปี ปีละ 1 ครั้ง ใช้วิธีสอบข้อเขียน แทนการสอบปากเปล่า พอถึงปี พ.ศ. 2444 มหาวิทยาลัยฯ เลิกหลักสูตรและการสอนแบบใหม่ และกลับไปใช้หลักสูตรแบบเก่าตามเดิม

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้งหลักสูตรการศึกษาพระปรีดิศรรมแบบมหาวิทยาลัยขึ้นนั้น มีมูลเหตุเกิดจาก ผู้เรียนภาษาบาลีต้องเรียนคำรบาลีจายัน ซึ่งเป็นอักษรขอม เป็นคำรไวยากวมภาษาบาลีที่ยากมาก ผู้เรียนต้องเสียเวลามากโดยเปล่าประโยชน์ พระองค์ทรงพระนิพนธ์คำรบาลีไวยากวมด้วยอักษรไทย ทรงเลิกใช้คำรบาลีจายัน ทรงพระนิพนธ์คำรและทรงจัดคำรให้เหมาะแก่ชั้นต่าง ๆ ทำให้พระภิกษุสามเณรไม่เกิดความเบื่อหน่าย แต่กระตือรือร้นที่จะเรียนในชั้นต่อไป นอกจากนี้พระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะส่งเสริมภาษาไทยอันเป็นภาษาประจำชาติไทย ให้สอดคล้องกับพระบรมราชาบาย ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย ในปี พ.ศ. 2431 เป็นครั้งแรกในประเทศไทย

การที่หลักสูตรการศึกษาพระปรีดิศรรมแบบมหาวิทยาลัย สอบได้ 8 ครั้ง ล้มเลิกไป เพราะหลักสูตรนี้เป็นเอกเทศ ไม่ได้ใช้ทั่วไป จึงไม่สามารถจะดึงดูดความนิยมของพระภิกษุสามเณรทั่วไปได้ สมัยนั้นพระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ยังมีความเคยชินต่อการแปลพระปรีดิศรรมด้วยปากเปล่า และมูลเหตุที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงขาดพระอำนาจในการปกครองช่วยสนับสนุน ขณะนั้นทรงอยู่ในฐานะเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายเท่านั้น มิได้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ในปี พ.ศ. 2459 เปลี่ยนมาใช้สอบพระปริยัติธรรมด้วยข้อเขียนทุกประโยค หรือทุกหลักสูตร เป็นต้นมา

ผู้วิจัยพบว่า หลักสูตรของสภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัยฯ ตั้งแต่เริ่มดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์จนถึง ปี พ.ศ. 2526 มีพัฒนาการดังนี้

ในปี พ.ศ. 2489 เปิดสอนหลักสูตรปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต ปีที่ 1 เป็นรุ่นแรก

ในปี พ.ศ. 2490 เปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่ กำหนดไว้ว่าผู้ศึกษาจะต้องผ่านการศึกษาระดับเตรียมศาสนศาสตร์ ปีที่ 1 - 2 ก่อน จึงจะเข้าศึกษาในชั้นปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต ปีที่ 1 ได้

ในปี พ.ศ. 2493 เปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่ กำหนดไว้ว่า ผู้ศึกษาจะต้องผ่านชั้นบุรพศึกษา (สมัยนั้นเรียกว่าชั้นมูล) 1 ปี ก่อน จากนั้นก็เข้าศึกษาในชั้นเตรียมศาสนศาสตร์ 2 ปี แล้วจึงจะเข้าศึกษาในชั้นปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิตปีที่ 1 ใช้เวลาศึกษามหาวิชาการรวม 7 ปี ก็จะต้องอบรมพิเศษและค้นคว้าอีก 1 ปี รวมทั้งสิ้น 8 ปี จึงจะมีสิทธิ์ได้รับปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศ.บ.)

ในปี พ.ศ. 2505 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่ แบ่งชั้นเรียนเป็น 7 ชั้น คือ บุรพศึกษา 1 ชั้น เตรียมศาสนศาสตร์ 2 ชั้น ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต 4 ชั้น ตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 - 5 เรียนเต็มทุกวิชา ในชั้นปีที่ 6 แยกเรียนเป็น 2 สาขา คือ สาขาปรัชญาและสาขาจิตวิทยา เพื่อปรับสถานภาพให้เข้ามาตรฐานมหาวิทยาลัยสากล

ในปี พ.ศ. 2506 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรอีก คือ ในชั้นปีที่ 6 แยกเรียนเป็น 3 สาขา ได้แก่ สาขาปรัชญา จิตวิทยาและสังคมศาสตร์

ในปี พ.ศ. 2507 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรอีกเล็กน้อย คือ ในชั้นปีที่ 6 แยกเรียนเป็น 7 สาขา ได้แก่ สาขาปรัชญา จิตวิทยา สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ภาษาบาลี-สันสกฤต โบราณคดี และวิชาการศึกษา แต่สามารถเปิดสอนได้เพียง 3 สาขา

คือ สาขาวิชา จิตวิทยา และสังคมศาสตร์

ในปี พ.ศ. 2511 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรปริญญาศาสตรบัณฑิต 4 ปี เป็นระบบหน่วยกิต รวม 240 หน่วยกิต เป็นครั้งแรก

ในปี พ.ศ. 2517 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรปริญญาศาสตรบัณฑิต 4 ปี ตามระบบหน่วยกิต เหลือเพียง 200 หน่วยกิต

ในปี พ.ศ. 2518 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรปริญญาศาสตรบัณฑิต 4 ปี ตามระบบหน่วยกิต ต้องศึกษาให้ได้หน่วยกิตรวมอย่างน้อย 144 หน่วยกิต เพื่อปรับหลักสูตรให้เข้ามาตรฐานการศึกษาชั้นปริญญาตรี ของทบวงมหาวิทยาลัย และเพื่อเสนอหลักสูตรให้สภาผู้แทนราษฎรประกอบการพิจารณา ตามร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงขล ฟ.ศ. ...

ในปี พ.ศ. 2526 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรปริญญาศาสตรบัณฑิต 4 ปี เฉพาะบางรายวิชาให้เหมาะสม และมีโครงสร้างของหลักสูตรรวมทั้งสิ้น ไม่น้อยกว่า 144 หน่วยกิต ส่วนในชั้นบูรพศึกษา ใช้เวลาศึกษา 1 ปี ชั้นเตรียมศาสตราจารย์ ใช้เวลาศึกษา 3 ปี รวมศึกษาก่อนการ 8 ปี และต้องปฏิบัติศาสนกิจตามที่สภาการศึกษา มอบหมาย อีก 1 ปี รวม 9 ปี

ผู้วิจัยพบว่า หลักสูตรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในยุคพระปริยัติธรรม มีพัฒนาการดังนี้

ในปี พ.ศ. 2432 - 2439 ใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม มี 9 ประโยค ใช้วิธีสอบแบบปากเปล่า

ในปี พ.ศ. 2440 - 2443 ใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบมหา มกุฏราชวิทยาลัย ใช้วิธีสอบข้อเขียน แต่หลักสูตรจัดเพียง 5 ชั้น

ในปี พ.ศ. 2444 เลิกสอบแบบข้อเขียน และเลิกใช้หลักสูตรแบบมหา มกุฏราชวิทยาลัย มูลเหตุในการเลิกใช้หลักสูตรแบบมหา มกุฏราชวิทยาลัย นี้ เป็นเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้ในตอนต้นแล้ว และได้ใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม ซึ่งมีถึง 9 ประโยค การสอบใช้วิธีสอบปากเปล่า

ในปี พ.ศ. 2459 เปลี่ยนมาใช้วิธีสอบพระปริยัติธรรมด้วยวิธีใช้ข้อเขียน

แผนการสอบแบบปากเปล่าทุกประโยค และทุกหลักสูตรพระปริยัติธรรมในประเทศไทย จนถึงปัจจุบันนี้

ผู้วิจัยพบว่า หลักสูตรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในยุคเริ่มดำเนินการใน รูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนถึงปี พ.ศ. 2526 มีพัฒนาการดังนี้

ในปี พ.ศ. 2490 เปิดสอนหลักสูตร อบรมพื้นความรู้ ต่อมาเรียกว่า หลักสูตรโรงเรียนบาลีอบรมศึกษา ใช้เวลาศึกษา 2 ปี

ในปี พ.ศ. 2492 เปิดสอนหลักสูตรแผนกเตรียมอุดมศึกษา ต่อมาเรียกว่า หลักสูตรโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา ใช้เวลาศึกษา 2 ปี และในปีนี้ได้เปิดสอนหลักสูตร แผนกบาลีมัธยมศึกษา ต่อมาเรียกว่า หลักสูตรโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา ใช้เวลาศึกษา 6 ปี หลักสูตรโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษานี้มีความมุ่งหมายเพื่อเอาอำนาจรับพระภิกษุสามเณร ที่ไม่เป็นเปรียญ แต่สำเร็จการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เท่านั้น เข้าศึกษา

ในปี พ.ศ. 2494 เปิดสอนหลักสูตรบาลีอุดมศึกษา ปีที่ 1 เมื่อได้ศึกษาครบ ตามหลักสูตรบาลีอุดมศึกษา ภาควิชาการ 4 ปีแล้ว จะต้องปฏิบัติงานตามทัฬหจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยมอบหมายอีก 1 ปี จึงจะได้รับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)

ในปี พ.ศ. 2500 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรบาลีอุดมศึกษา มาเป็นระบบ หน่วยกิต ต้องศึกษาอย่างน้อย 126 หน่วยกิต และปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอีก 1 ปี ส่วน ระดับการศึกษาต่ำกว่าบาลีอุดมศึกษา ยังไม่เปลี่ยนแปลง ใช้ตามระบบเดิม

ในปี พ.ศ. 2506 เปิดสอนหลักสูตรแผนกอบรมครูศาสนศึกษา ระดับประกาศ นียบัตรวิชาการศึกษา ใช้เวลาศึกษา 2 ปี

ในปี พ.ศ. 2508 เปิดสอนหลักสูตรแผนกอบรมครูศาสนศึกษา ระดับ ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาระดับสูง ใช้เวลาศึกษา 2 ปี ต่อมาในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2512 ได้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยครูศาสนศึกษา

ในปี พ.ศ. 2508 หลักสูตรบาลีอุดมศึกษาได้เปลี่ยนแปลงปรับปรุงใหม่ ต้องศึกษาอย่างน้อย 200 หน่วยกิต

ในปี พ.ศ. 2514 หลักสูตรโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา ได้เปลี่ยนเป็นหลักสูตร

โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ให้มีชั้นเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5

ในปี พ.ศ. 2516 หลักสูตรบาลีอคมศึกษา ได้เปลี่ยนแปลงใหม่ เฉพาะโครงสร้างภายในของหลักสูตรนี้ให้เหมาะสม แต่คงศึกษาอย่างน้อย 200 หน่วยกิตตามเดิม

ในปี พ.ศ. 2522 หลักสูตรโรงเรียนบาลีอบรมศึกษาเปลี่ยนเป็นหลักสูตรโรงเรียนผู้ใหญ่บาลีอบรมศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แต่มีวิชาภาษาบาลี ธรรมวินัย และภาษาสันสกฤตอยู่ด้วย ใช้เวลาศึกษา 1 ปีครึ่ง ผู้สำเร็จการศึกษามีความรู้การศึกษาผู้ใหญ่ ระดับ 4 หรือ ม.ศ. 3 หรือ ม.3

ในปี พ.ศ. 2524 หลักสูตรโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา จัดสอนตามหลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพียงชั้น ม.1-3 ใช้เวลาศึกษา 3 ปี และหลักสูตรโรงเรียนบาลีเตรียมอคมศึกษา ได้จัดสอนตามหลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.4-6) ใช้เวลาศึกษา 3 ปี

ในปี พ.ศ. 2526 ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรบาลีอคมศึกษาใหม่ ต้องศึกษาอย่างน้อย 150 หน่วยกิต มีข้อที่น่าสังเกตของหลักสูตรนี้ก็คือ ผู้ศึกษาทฤษฎีเอกต้องศึกษาวิชาโท พระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน อย่างน้อย 18 หน่วยกิต เพื่อเน้นให้ผู้ศึกษาเป็นศาสนทายาทที่ดี ส่วนหลักสูตรของวิทยาลัยครูศาสนศึกษาได้ปรับปรุงใหม่เพียงโครงสร้างภายในของหลักสูตร แต่ผู้ศึกษาต้องศึกษาอย่างน้อย 100 หน่วยกิตตามเดิม และเรียกชื่อใหม่ว่า หลักสูตรประโยคครูศาสนศึกษา ใช้เวลาศึกษา 2 ปี

ดังนั้น จะพบว่า หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่งจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายราชอาณาจักร

4. การบริหารงาน

ผู้วิจัย พบว่า การบริหารงานของสภาการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีพัฒนาการที่สำคัญ ดังนี้

ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ถึงวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2488

สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จะใช้นามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ครั้นถึงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2488 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงประกาศตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ ใช้นามว่า สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์ และใช้นามนี้จนถึงปัจจุบันนี้

การบริหารงานภายใน ระยะแรกตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ใ้ค้ดำเนินการในรูปกรรมการสภา ประกอบด้วยกรรมการฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ มีนายกกรรมการฝ่ายบรรพชิต และนายกกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ โดยเฉพาะนายกกรรมการฝ่ายบรรพชิต ดำรงตำแหน่งอยู่ในวาระคราวละ 1 ปี ส่วนนายกกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ ไม่มีวาระจนกว่าจะลาออก หรือสิ้นชีวิตไป ตำแหน่งนายกกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ภายหลังได้เปลี่ยนนามเป็น กรรมการผู้จัดการ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. 2489 การบริหารงานภายในใ้ค้ดำเนินการในรูปคณะกรรมการสภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ประกอบด้วย คณะกรรมการฝ่ายบรรพชิต และฝ่ายคฤหัสถ์ คณะกรรมการฝ่ายบรรพชิต ประกอบด้วย นายกกรรมการ ประธานกรรมการ และเลขาธิการ

ในปี พ.ศ. 2502 สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ใ้ค้จัดตั้งอนุกรรมการฝ่ายบริหารและฝ่ายวิชาการขึ้นตรงต่อเลขาธิการ และจัดตั้งกองเลขาธิการ แบ่งเป็นแผนกคนควา แผนกห้องสมุด แผนกเลขานุการ แผนกเผยแพร่ และแผนกปฏิบัติธรรม ขึ้นตรงต่อกองเลขาธิการ เพื่อให้การบริหารงานภายในมีประสิทธิภาพ และใ้ค้แบ่งงานกันทำอย่างทั่วถึง

ตั้งแต่วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2512 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2526 การบริหารงานภายในใ้ค้ดำเนินการในรูปสภามหาวิทยาลัยฯ ประกอบด้วย นายกสภา ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ เลขาธิการ ผู้ช่วยเลขาธิการ คณบดี และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ไม่เกิน 9 ท่าน และมีมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทำหน้าที่การบริหารงานด้านงบประมาณ สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ขึ้น สังกัดอยู่กับมหาเถรสมาคม ตั้งแต่วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2512 จนถึงปัจจุบันนี้

ผู้วิจัยพบว่า การบริหารงานของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ มีพัฒนาการที่สำคัญดังนี้ ในปี พ.ศ. 2432 ใ้ค้ขึ้นสังกัดอยู่กับกระทรวงธรรมการ ใช้นามว่า มหาธาตุวิทยาลัยและอยู่ใน

พระบรมราชูปถัมภ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระวันรัต (ทิต อุทฺธมาเถร) เป็นนายกมหาธาตุวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการ
โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติเป็นประเพณีสำหรับมหาธาตุวิทยาลัย ร.ศ. 111 รวมทั้งหมค
24 มาตรา กำหนดให้การปกครอง หรือการบริหารงานภายใน ให้เป็นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์
คณะมหานิกายเป็นเถรสมาคม ประกอบด้วย นายกแห่งเถรสมาคม อุปนายก และคณะที่ปรึกษา
เถรสมาคมซึ่งเป็นผู้บรรพชิตทั้งสิ้น นายกและอุปนายกแห่งเถรสมาคม ไม่ได้กำหนดวาระใน
การดำรงตำแหน่ง แต่คณะที่ปรึกษาเถรสมาคมให้มีวาระในการดำรงตำแหน่งคราวละ 5 ปี
เถรสมาคมนี้อยู่ในความดูแลตรวจตราของเสนาบดี กระทรวงธรรมการ แต่การบริหารงานภายใน
ของมหาธาตุวิทยาลัย ในขณะนี้ ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่สมควร เพราะมีเหตุขัดข้องหรือ
ปัญหาบางประการ

เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานเปลี่ยนนามจาก มหาธาตุวิทยาลัย เป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. 2490 การบริหารงานภายในของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยดำเนินงาน
ในรูปสภามหาวิทยาลัย ประกอบด้วย อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นสภานายก
อธิการบดี เป็นอุปนายก เลขานุการ และมีสมาชิก 2 ประเภท คือ สมาชิกโดยตำแหน่ง กับ
สมาชิกโดยคุณวุฒิ เพื่อปรับการบริหารงานให้เข้ากับมาตรฐานมหาวิทยาลัยสากล

เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2512 การบริหารงานภายในของมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ได้ดำเนินงานในรูปสภามหาวิทยาลัย แบบสภามหาวิทยาลัย
ทางโลก ซึ่งประกอบด้วย นายกสภามหาวิทยาลัย อธิการบดี เป็นรองนายกสภามหาวิทยาลัย
รองอธิการบดี เลขานุการ รองเลขานุการ คณบดี เป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง
และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอีกไม่เกิน 9 ท่าน กรรมการสภาโดยตำแหน่ง ไม่มีวาระในการดำรง
ตำแหน่ง ส่วนกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ กำหนดวาระให้ดำรงตำแหน่งคราวละ 2 ปี

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า บุคลากรในการบริหารงานของมหาวิทยาลัยสงฆ์

สองแห่งนี้ บุคลากรฝ่ายบรรพชิตมีบทบาทมากในการตัดสินใจดำเนินงานทั้งปวง ส่วนบุคลากรฝ่ายคฤหัสถ์จะเป็นเพียงให้ความอุปถัมภ์ และเป็นทีปรักษาเท่านั้น ซึ่งลักษณะนี้อาจจะมีแนวโน้มว่า การตัดสินใจใด ๆ ของบุคลากรในการบริหารงานก็ย่อมจะเน้นไปในทางการศึกษาพระพุทธศาสนาคนชั้นสูง

5. บทบาทที่มิต้องสังคมไทย

ผู้วิจัยพบว่า บทบาทของสภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ก่อนดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น มีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมไทย คือ ผลิตผู้มีความรู้ทางพระปริยัติธรรมตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษา ถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค และให้บริการทางวิชาการแก่สังคมไทย เช่น จัดทำนิตยสารธรรมจักรฯ เผยแพร่ความรู้วิชาการทางพระพุทธศาสนา จัดการศึกษาในหัวเมือง จัดส่งพระมหาเปรียญและนักธรรมไปเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมและหนังสือไทยทั่วราชอาณาจักรไทย เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่า บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งตั้งแต่เริ่มดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ถึง พ.ศ. 2526 นั้น มีบทบาทที่สำคัญดังนี้

ก. การผลิตบัณฑิต สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ได้ผลิตศาสนศาสตร์บัณฑิต จนถึงปี พ.ศ. 2526 จำนวน 655 ทาน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้ผลิตพุทธศาสตร์บัณฑิต จนถึงปี พ.ศ. 2526 จำนวน 1,097 ทาน บัณฑิตของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาเดิมมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และน้อยที่สุดมีภูมิลำเนาเดิมภาคเหนือ บัณฑิตของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งถ้ายังดำรงสมณเพศอยู่ จะเป็นครู อาจารย์สอนพระปริยัติธรรมตามสำนักเรียนต่าง ๆ หรือสอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือเป็นพระสังฆาธิการ บริหารงานให้แก่ทางการคณะสงฆ์ ถ้าลาสิกขาแล้วบัณฑิตเหล่านี้ จะเป็นครูอาจารย์สอนในโรงเรียนวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย เป็นอนุศาสนาจารย์ รับราชการในกรมกองต่าง ๆ ของรัฐบาลไทย และทำงานในบริษัทของเอกชน เป็นต้น

ข. การวิจัยค้นคว้า บทบาทค่านิยมมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เน้นหนักไปในทางการแต่งตำราประกอบการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ สภาการศึกษา

มหาวิทยาลัยฯ ได้จัดแปลสรรถกถา และพิมพ์เพื่อใช้เป็นตำราประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ มีโครงการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ฉบับเป็นภาษาบาลี ใช้อักษรไทยเพื่อประกอบการศึกษาต่อไป

ค. การจัดพิมพ์นิตยสารหรือวารสารออกเผยแผ่ บทบาทในคานี้ สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ ได้จัดพิมพ์นิตยสารธรรมจักร วารสารพุทธชาติ ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้จัดพิมพ์นิตยสารพุทธจักร วารสารเสียงธรรม และเพื่อนใจ ออกเผยแผ่ นิตยสารหรือวารสารเหล่านี้จะเน้นหนักไปในทางเผยแผ่ความรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นสำคัญ และแจ้งข่าวสารของมหาวิทยาลัยสงฆ์ให้ทราบโดยทั่วกัน

ง. งานส่งเสริมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา บทบาทในคานี้ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้จัดส่งพระวิทยากรไปบรรยายปาฐกถา และแสดงพระธรรมเทศนาในสถานที่ต่าง ๆ เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย หอพักสถาน สถานวิฑูการกระจายเสียง และโทรทัศน์ เป็นต้น นอกจากนี้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้จัดโครงการอบรมศีลธรรม และพัฒนาเยาวชนภาคฤดูร้อนอีกด้วย

จ. จัดตั้งศูนย์ศึกษา หรือโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ ได้จัดตั้งศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวินิจฉัย เมื่อ ปี พ.ศ. 2504 ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้จัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย เมื่อ ปี พ.ศ. 2501 นับเป็นแห่งแรกในประเทศไทย เพื่อส่งเสริมจริยธรรม ประเพณี และวัฒนธรรมไทยแก่เยาวชนของชาติ

ฉ. จัดสอนภาษาบาลีแก่แม่ชีและคฤหัสถ์ บทบาทในคานี้ สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ ได้จัดสอนภาษาบาลีแก่แม่ชี ใช้อักษรไทยประกอบประโยคเปรียญธรรมของคณะสงฆ์ ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ได้จัดสอนภาษาบาลีภาคพิเศษในวันอาทิตย์ ระหว่างเวลา 15.30 - 17.00 น. ตอนเปิดภาคการศึกษา เพื่อให้คฤหัสถ์ชายและหญิงที่สนใจได้สมัครเข้าศึกษาหาความรู้

ช. การปฏิบัติศาสนกิจของพระนิสิตนักศึกษา ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์มอบหมาย พระนิสิตนักศึกษาที่ศึกษาจบหลักสูตรปริญญาตรี ภาควิชาการแล้ว จะต้องไปปฏิบัติศาสนกิจอีก 1 ปี จึงจะได้รับปริญญาตรี บทบาทค่านี้นี้เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยมาก เพราะพระนิสิตนักศึกษา เหล่านั้นจะช่วยงานพระพุทธศาสนาทางการสอนพระปริยัติธรรมตามสำนักเรียนของวัดต่าง ๆ และสอนโรงเรียนพุทธศาสนานานาชาติ เป็นต้น

ข. งานพระธรรมทูตและพระธรรมจาริก มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับ มอบหมายจากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ให้ดำเนินงานพระธรรมทูต ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2508 เป็นต้นมา ส่วนงานพระธรรมจาริกนั้น กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงมหาดไทย ได้ มอบหมายให้มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัฯ รับผิดชอบดำเนินการ เพื่อไปอบรมสั่งสอน และให้ การส่งเสริมแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทย ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2510-2515 เพียง 6 ปีเท่านั้นก็สิ้นสุดลง เพราะได้ใช้พระภิกษุสามเณรชาวเขาที่ได้บรรพชาอุปสมบท แล้วศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ความสามารถให้ปฏิบัติงานพระธรรมจาริกแทน

ค. โครงการอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2509-2515 เป็นโครงการร่วมกันจัดทำระหว่างสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัฯ พระภิกษุสงฆ์ ผู้ได้รับการอบรมตามโครงการนี้แล้ว จะได้ ไปปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์แก่สังคมไทยอเนกประการ เช่น เป็นผู้ให้การอบรมวิชาการทาง พระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป และเป็นผู้นำประชาชนในการพัฒนาหมู่บ้าน มีการสร้าง สะพาน ถนน ศาลาและบ่อน้ำ เป็นต้น

ง. การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะใช้ วิธีทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติด้วยการจัดหลักสูตรการศึกษา ให้นิสิตนักศึกษา ได้ศึกษาเกี่ยวกับ ศิลปะและวัฒนธรรม มีการจัดนิทรรศการในโอกาสอันสมควร นอกจากนี้สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ร่วมกับวัดบวรนิเวศวิหาร ได้จัดพิพิธภัณฑสถาน อาคาร ภ.ป.ร. เป็นที่รวบรวม ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติไทยไว้อย่างดียิ่ง

6. แนวโน้มของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในระยะหลัง พ.ศ. 2526

ผู้วิจัยคาดคะเนแนวโน้มว่า หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง จะยังไม่เปลี่ยนแปลง เพราะในปี พ.ศ. 2526 เป็นปีที่เริ่มใช้หลักสูตรชั้นปริญญาตรีที่ปรับปรุงใหม่

การบริหารงานภายในของสภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัยฯ คาดคะเนแนวโน้มว่า จะยังไม่เปลี่ยนแปลงมาก ส่วนการบริหารงานภายในของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ ผู้วิจัยคาดคะเนแนวโน้มว่า จะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก เช่น ตำแหน่งบริหารงานต่าง ๆ จะมีวาระในการดำรงตำแหน่ง และอาจจะมีสาขาสถานศึกษาหรือวิทยาเขตในต่างจังหวัดเพิ่มมากขึ้น เพื่อกระจายศาสนศึกษาสู่ชนบท

อภิปรายผล

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทยปัจจุบันนี้ การจัดการศึกษาจากสมัยสุโขทัย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนต้นส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสถาบันทางศาสนาพุทธ ใช้อริยสงฆ์เป็นสถานศึกษา อาศัยพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สอน พระภิกษุสงฆ์ได้มีบทบาทต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก ประชาชนเคารพพระภิกษุสงฆ์ศรัทธาเลื่อมใสอย่างฝังใจ พระภิกษุสงฆ์นอกจากจะเป็นผู้นำในทางจิตใจแล้ว ยังเป็นผู้นำในทางความรู้เกือบจะทุกแขนง เพราะพระภิกษุสงฆ์มีการศึกษาเป็นอย่างดี ในปัจจุบันนี้ บทบาทที่พระภิกษุสงฆ์ได้มีต่อสังคมไทยถูกจำกัดให้อยู่ในวงแคบ และกำลังสลายตัวลงไปทีละน้อย ทั้งนี้ก็เพราะผลกระทบที่สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของความเจริญแบบตะวันตกได้เข้ามาแทนที่ ประชาชนหันไปสนใจกับวิชาการสมัยใหม่มากขึ้น ๆ จึงพากันหันหลังให้วัด แล้วไปสู่ความเจริญในอีกรูปแบบหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงนี้ เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2414 (วิทย์ วิศทเวทย์ 2526: 9) นับได้ว่าเป็นก้าวแรกทางการศึกษาของไทยได้แยกตัวตัวเองออกจากวัด ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การศึกษาที่รัฐบาลจัดการเองก็เจริญขึ้นตามลำดับ จนเห็นชัดอยู่ในขณะนี้

สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์เกือบจะเรียก

ได้ว่า ญุกหนึ่งอยู่กับที่ นับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงจัดตั้ง
 หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมเพื่อกการศึกษาของพระภิกษุสามเณร และทรงจัดให้มีการ
 การสอบขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2454 ซึ่งใช้เป็นหลักสูตรขั้นต้นของคณะสงฆ์
 จนปัจจุบันนี้ ยังไม่มีการแก้ไขหรือปรับปรุงให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสังคม
 แต่อย่างใด หลักสูตรนี้ไม่มีอิทธิพลพอที่จะเปลี่ยนแนวความคิดของผู้ศึกษาในปัจจุบัน ให้บรรลุถึง
 เป้าหมายที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ 2521: 379)
 ทรงมีพระมติไว้ว่า . . . การศึกษาควรจัดให้สมแก่ความต้องการของบ้านเมือง . . . ถ้าบ้าน
 เมืองต้องการคนมีความรู้อย่างใดก็จำชวนช่วยจัดขึ้น . . . ส่วนหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม
 แผนกบาลี แม้จะได้มีการปรับปรุงอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่ถูกจุดที่พระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่จะยอมรับ นอก
 จากจะมีปัญหาในเรื่องเวลาการศึกษา ซึ่งนานเกินไปแล้ว ยิ่งยากต่อการที่จะศึกษาหาความรู้และ
 หลักสูตรบรรจุเนื้อหาวิชาสามัญมีขอบเขตกว้างขวาง แต่เวลาสอบวัดผลพระปริยัติธรรม
 ปลายปี ผู้ศึกษาไม่ได้ใช้ความรู้ความสามารถให้สมกับที่ได้เสียเวลาศึกษามาตลอดทั้งปี เพราะ
 ขอสอบไม่คลุมเนื้อหาวิชาที่ศึกษามา แต่ขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้ออกข้อสอบ นับว่าเป็นการ
 ผิดความรู้สึกรู้สึกของผู้ศึกษาและสังคมเป็นอย่างมาก ผลเสียที่มองเห็นได้ชัดคือ การศึกษาพระปริยัติ
 ธรรมและความสนใจของผู้ศึกษาได้หย่อนสมรรถภาพลงทั้งปริมาณและคุณภาพ

แต่ทั้งนี้ทางการคณะสงฆ์ก็ได้คำนึงนอนใจ จึงได้ตั้งหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม
 แผนกบาลีแผนใหม่ ใน พ.ศ. 2507 หลักสูตรนี้ไม่เป็นที่ยอมรับกัน กง
 อาจจะใช้เวลาศึกษานานเกินไปถึง 10 ปี จึงจะจบหลักสูตร ในปี พ.ศ. 2514 ทางการคณะสงฆ์
 ได้ใช้ความพยายามอีกครั้งหนึ่ง ได้จัดตั้งหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ซึ่ง
 กระทรวงศึกษาธิการได้รับรองวิทยฐานะ ในปัจจุบันนี้พระภิกษุสามเณรนิยมศึกษากันมาก เพราะ
 หลักสูตรนี้เปิดโอกาสให้ผู้ศึกษา ได้ศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม ไม่จำกัดอยู่เฉพาะวิชาธรรม
 กับบาลีเท่านั้น เป็นการสนองความต้องการของผู้ศึกษาได้มากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย

มีข้อที่น่าสังเกต คือ ในการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ
 ศึกษา ในปี พ.ศ. 2514 นั้น มีใคร่จะแนะนำให้ยกเลิกการใช้หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนก
 ธรรมและแผนกบาลี อันเป็นแบบเก่าดั้งเดิม อันอาจจะก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินงานแก่สำนัก

เรียนพระปริยัติธรรมต่าง ๆ เช่น สำนักเรียนที่เปิดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ผู้ศึกษาอาจไม่ยอมศึกษาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เพราะถือว่าถึงศึกษาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกใด ๆ ก็เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่ได้มีการรับรองวิทยฐานะเหมือนกัน แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เปิดโอกาสให้ศึกษาวิชาสามัญต่าง ๆ เมื่อสอบได้แต่ละชั้นยังได้รับการรับรองวิทยฐานะจากกระทรวงศึกษาธิการดีกว่าอีกกว่า ๑๐ เท่า ผู้ศึกษายอมฉลาดพอที่จะไม่ศึกษาควบคู่ ไปในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยคาดคะเนแนวโน้มว่า ผู้ศึกษายอมจะเลือกศึกษาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษามากกว่า ยิ่งเวลานานผ่านไป การศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีแบบเก่าคงเดิมนั้น ก็จะมีหมดสิ้นไปเอง เนื่องจากไม่มีผู้นิยมศึกษา จึงเป็นสิ่งที่น่าติดตามดูผลต่อไปในอนาคต

2. หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น เมื่อได้วิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ แล้ว พบว่าเป็นหลักสูตรการศึกษาแบบเบ็ดเสร็จ ได้จัดหลักสูตรการศึกษาระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา และระดับอุดมศึกษาไว้ในสถาบันเดียวกัน เพื่ออำนวยความสะดวกทางศาสนศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรผู้มีความรู้หรือคุณวุฒิแตกต่างกัน ได้มีโอกาสเลือกเข้าศึกษาในแต่ละระดับชั้นที่มหาวิทยาลัยสงฆ์แต่ละแห่ง กำหนดคุณสมบัติในการรับสมัครเข้าศึกษา ได้มีโอกาสมากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะพระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่มีความรู้เพียงระดับประถมศึกษาปีที่ 4 กับมีความรู้ทางพระปริยัติธรรมอีกบ้างเท่านั้น การที่จะรับพระภิกษุสามเณรเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา (ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต และปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต) ของมหาวิทยาลัยสงฆ์เลยที่เดียวนั้นย่อมเป็นสิ่งที่เหลือวิสัยและเป็นไปได้อย่างยาก - อย่างในกรณีที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ ประสบมาแล้ว เมื่อ ปี พ.ศ. 2499 จึงมีความจำเป็นที่มหาวิทยาลัยสงฆ์แต่ละแห่งจะต้องจัดหลักสูตรการศึกษาในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาไว้ด้วย เพื่อเตรียมพระภิกษุสามเณรให้พร้อมที่จะเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้อย่างไม่มีอุปสรรคนานาประการ แต่ทั้งนี้ถ้าพระภิกษุสามเณรผู้ใดมีความรู้สามัญไม่ต่ำกว่าระดับเตรียมอุดมศึกษา หรือ ม.ศ. 5 หรือเทียบเท่า และมีความรู้ทางพระปริยัติธรรมที่ไม่ต่ำกว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์ใดกำหนดไว้ ก็สามารถสมัครเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยตรงได้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้พบอีกว่า หลักสูตรการศึกษาทุกระดับชั้นของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นจะปรับหลักสูตรการศึกษา

ให้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ที่สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัยเป็นอย่างดี แต่ผู้ที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์จะต้องศึกษารายวิชาทางภาษาบาลีและศาสนา ซึ่งเป็นรายวิชาบังคับมากกว่าหลักสูตรการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการและทบวงมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ศึกษาที่สำเร็จการศึกษาแต่ละระดับชั้นได้รับรองวิทยฐานะจากรัฐบาลไทย และให้เป็นศาสนทายาทที่รู้เท่าทันสังคมทางโลก

3. การบริหารงานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในยุคเริ่มดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสภาการศึกษามหาเถรราชวิทยาลัยฯ และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ นั้น จะพบว่า ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารงานมหาวิทยาลัยสงฆ์ขาดประสบการณ์ ในทางหลักการและวิธีการจัดการบริหาร การศึกษา การบริหารงานยังยึดระบบอัตตาธิปไตย จัดการควบคุมและดำเนินการ ขณะเดียวกันก็ยึดระบบการบริหารงานตามสบาย ใครจะทำก็ได้ ไม่ทำก็ได้ และขาดการประสานงานที่ดี ตั้งแต่ยุคปรับสภาพให้เข้ามาตรฐานมหาวิทยาลัยสากล เป็นต้นมา มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีการบริหารงานดีขึ้น ผู้บริหารงานมีความรู้และประสบการณ์ในการบริหารงานด้านวิชาการและด้านธุรการดีขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้ มีข้อที่น่าสังเกตว่า แม้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะมีการบริหารงานภายในในระบบสภามหาวิทยาลัยแล้วก็ตาม แต่ตำแหน่งระดับหัวหน้าของผู้บริหารงานในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งยังไม่ได้กำหนดวาระในการดำรงตำแหน่ง เว้นแต่กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิเท่านั้นได้กำหนดวาระให้ดำรงตำแหน่งคราวละ 2 ปี ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ระดับหัวหน้าของผู้บริหารงานในมหาวิทยาลัยสงฆ์สมควรจะมีวาระในการดำรงตำแหน่งคราวละไม่เกิน 4 ปี หากท่านเหล่านั้นบริหารงานได้ผลดีอาจจะเลือกสรรหรือเลือกตั้งให้อยู่ได้อีกไม่เกิน 2 วาระ ไม่จำเป็นจะต้องรอให้ตำแหน่งว่างหรือให้หัวหน้าของผู้บริหารงานนั้นสิ้นชีพ จึงมีการแต่งตั้งเช่นที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบันนี้ การใช้ระบบบริหารงานแบบหมุนเวียนจะเปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้ความสามารถทำงานกันได้อย่างทั่วถึง ไม่ต้องแบกภาระอยู่กับบุคลากรกลุ่มเดียวเท่านั้น เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงความเฉื่อยชาในการปฏิบัติงานหรือบริหารงานประจำวัน และเพื่อฝึกบุคลากรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ใ้บริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพและความสามารถที่มีประสิทธิภาพ

4. บทบาทในการผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัยสงฆ์ บทบาทค่านิยมมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้ผลิตนิสิตนักศึกษาให้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศ.บ.) ปริญญาพุทธศาสตร์บัณฑิต (พช.บ.) และระดับต่ำกว่าปริญญาตรี อีกเป็นจำนวนมาก ผู้สำเร็จการศึกษาเหล่านี้ได้ไปบำเพ็ญ

ประโยชน์แก่ประเทศชาติ สังคมและพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เป็นจำนวนมาก แม้วามหาวิทยาลัยสงฆ์จะได้อำนาจรับรองวิทยฐานะว่าเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2512 แล้วก็ตาม แต่ทางรัฐบาลไทยยังไม่ได้รับรองวิทยฐานะระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์ จนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งที่ผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งสามารถไปศึกษาต่อระดับปริญญาโทในต่างประเทศได้ทั่วโลก แต่ไม่สามารถศึกษาต่อภายในประเทศไทยได้ การที่พระภิกษุสงฆ์ไปศึกษาต่อในต่างประเทศนั้น แม้จะเป็นสิ่งที่ดี แต่ก็มิใช่ว่าจะเสียเปรียบประการ เช่น ต้องสูญเสียเงินตราออกนอกประเทศไทย เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาต่อเป็นจำนวนมาก และการที่พระภิกษุสงฆ์ไปอยู่ในต่างประเทศก็ภาวะแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างออกไป อาจจะมีปัญหาที่ทำให้เกิดความไม่สะดวกในการรักษาสมณสาธูปอันสมควรไว้ก็ได้

5. การวิจัยค้นคว้า การวิจัยของอาจารย์ในสภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิยา และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งแต่เริ่มดำเนินการในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ยังไม่ปรากฏ เพิ่งมาปรากฏเด่นชัดเมื่อปี พ.ศ. 2522 นาย โภชิตติกา อาจารย์พิเศษมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้วิจัยเรื่อง มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย การศึกษาบทบาทของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในคานการคณควำนัน มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ได้ค้นคว้าแต่งตำราใช้ประกอบการศึกษารายวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรการศึกษาแต่ละระดับชั้นการศึกษาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิยา ได้ค้นคว้าแปลอรรถกถา ส่วนมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้วางโครงการตรวจชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีใช้อักษรไทย เพื่อใช้เป็นตำราประกอบการศึกษารายวิชาที่เกี่ยวกับพระวินัยธรรม

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดตั้งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 (พระราชวรภุมิ, สัมภาษณ์) สถาบันนี้มีวัตถุประสงค์ 5 ประการคือ

(1) เพื่อส่งเสริมการค้นคว้าวิจัยทางพระพุทธศาสนาทั้งคานปริยัติศีทธรรณและปฏิบัติศีทธรรณ

(2) เพื่อศึกษาพุทธปรัชญาเปรียบเทียบ

(3) เพื่อนำพุทธธรรมมาใช้แกสังคมปัจจุบัน

- (4) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยและความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสตร์
- (5) เพื่อประสานงานกับสถาบันวิจัย ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ผู้วิจัยคาดคะเนแนวโน้มว่า การวิจัยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ คงจะมีผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ในอนาคต เพราะมีสถาบันเป็นที่ดำเนินการวิจัยเป็นหลักฐานแล้ว และคงจะไม่มีปัญหาการบุคลากรดำเนินการวิจัย เป็นแน่แท้

6. งานส่งเสริมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้รับอาราธนาทั้งจากหน่วยงานราชการและเอกชน ให้ส่งพระวิทยากรไปอบรม บรรยาย ปรากฏาและแสดงพระธรรมเทศนา เพื่อส่งเสริมและให้ความรู้จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาเสมอ ๆ งานส่งเสริมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งกระทำเป็นประจำอยู่ในปัจจุบันก็คือ การอบรมจริยธรรมแก่นักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ และการอบรมจริยธรรมแก่คหบดีในทัณฑสถานของกรมราชทัณฑ์ กระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้พระวิทยากรเหล่านั้นยังได้แสดงธรรมทางวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์อย่างสม่ำเสมอ

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีผลกระทบต่อชีวิตครอบครัว วัด โรงเรียน และสื่อสารมวลชนจนไม่สามารถเป็นแหล่งถ่ายทอดจริยธรรมอย่างมีประสิทธิภาพได้ ชีวิตครอบครัวแตกสลาย บิคามารคาไม่มีเวลาอบรมสั่งสอนลูก ๆ วัดเปลี่ยนบทบาทกระทำเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ โรงเรียนเน้นวัตถุนิยมมากกว่าคุณค่าทางจิตใจ ระบบสอบแข่งขันทำให้ล้มความถูกต้องในค่านิยมจริยธรรม ในค่านิยมสื่อสารมวลชนกำลังมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทย เช่นมักกระตุนให้คนเอาอย่างในทางที่ผิด ๆ ให้นิยมไร่ของฟุ่มเฟือย สนองความสูงทางกามารมณ์ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้งานส่งเสริมจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์จึงเป็นบทบาทสำคัญยิ่งที่ต่อสังคมไทย

7. โครงการอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น โครงการนี้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้ร่วมกันจัดทำขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2509 จนถึง ปี พ.ศ. 2515 สำนักงานโครงการอยู่ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ แต่โครงการนี้ได้หยุดชะงักมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2516 เนื่องจากขาดงบประมาณสนับสนุน โครงการดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะให้การอบรมแก่พระภิกษุสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการ ให้ความรู้ที่เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาท้องถิ่น และอนุรักษ์ศิลปกรรมด้วย พระภิกษุสงฆ์

ที่ผ่านการอบรมตามโครงการนี้แล้ว จะได้เป็นผู้นำประชาชนในการพัฒนาอีก พัฒนาท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าสืบไป ผู้วิจัยมีความเห็นว่า รัฐบาลไทยหรือหน่วยงานเอกชนน่าจะถวายทุนอุปถัมภ์โครงการนี้ให้กระทำติดต่อกันไป เป็นการลงทุนที่ถูกต้องที่สุด แต่โดยผลเกินค่า ยังไม่สายเกินไป เพราะบุคลากรที่งานพระภิกษุสงฆ์อันเป็นที่พยากรณ์ทรงคุณค่ามีอยู่พร้อม

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. รัฐบาลไทยควรตราพระราชบัญญัติรับรองวิทยฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างไม่ชักช้า ด้วยความจริงจัง
2. รัฐบาลไทยควรจัดสรรงบประมาณใหม่ให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เพียงพอเพียง เพื่อพัฒนา งานของมหาวิทยาลัยสงฆ์ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป
3. มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งควรจะได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันทุก ๆ ด้าน ด้วยวิธีการประชุมสัมมนา หรือวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะแท้จริงแล้ว มหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทยก็มีอยู่เพียงสองแห่งเท่านั้น
4. มหาวิทยาลัยสงฆ์ไม่ควรที่จะรับรื้อนตั้งวิทยาเขต หรือสาขาในต่างจังหวัดใหม่ากแห่ง เพราะจะพบอุปสรรคด้านอาจารย์ผู้สอน และงบประมาณในการใช้จ่าย แต่ควรจะปรับปรุง วิทยาเขตหรือสาขาในต่างจังหวัดที่คงไว้แล้วให้ทั้งปริมาณและคุณภาพที่ดี เป็นที่ยอมรับของพระภิกษุสามเณรโดยทั่วไป
5. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรที่จะกำหนดวาระในการดำรงตำแหน่งหัวหน้าบริหารงานต่าง ๆ ตั้งแต่ นายกสภามหาวิทยาลัย ถึงหัวหน้าภาควิชาต่าง ๆ ควรมีวาระคราวละไม่เกิน 4 ปี หรือดำรงตำแหน่งติดต่อกันไม่เกิน 2 วาระ (8 ปี) ทั้งนี้เพื่อกำเนินตามพระนโยบายในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และให้สอดคล้องตามหลักการบริหารงานของสภามหาวิทยาลัยทางโลกทั่ว ๆ ไป
6. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรที่จะจัดตั้งกองคลังขึ้น เพื่อทำหน้าที่บริหารงานด้านงบประมาณ เจ้าหน้าที่กองคลัง ควรมีทั้งฝ่ายบรรพชิต และฝ่ายคฤหัสถ์ ฝ่ายบรรพชิตควรเป็นหัวหน้าหรือผู้อำนวยการกองคลัง ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์ ควรทำหน้าที่เป็นไววยาวจกร

7. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจัดตั้งคณะกรรมการบริหารงานค่านงบประมาณ ให้เป็นระบบ
 ความหลักสากล เพื่อการใช้จ่ายงบประมาณจะได้เป็นไปตามโครงการต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยสงฆ์
 ที่วางไว้ตามแผนงานในแต่ละปี เพื่อขจัดปัญหาที่ต้องใช้จ่ายเงินเกินงบประมาณรายรับเสมอมา
8. มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจัดตั้งกองแผนงาน ทำหน้าที่วางแผนการดำเนินงานค่าน
 ต่าง ๆ ซึ่งควรจัดทำวางแผนงานระยะสั้นและระยะยาว ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
9. การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ เน้นพัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์
 ในด้านหลักสูตรและการสอน การบริหารงาน และค่านบทบาทที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มี
 เนื้อหากว้างขวาง การวิจัยครั้งต่อไป ควรได้กระทำเฉพาะกรณี เพื่อจะได้เป็นประโยชน์อย่าง
 เฉพาะเจาะจงและเด่นชัดขึ้น เช่น บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาท้องถิ่น บทบาท
 ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติไทย เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย